

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ АСПЕКТИСІНДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ БАСШЫЛЫҚ ҚАҒИДАТТАРЫ

Біріккен Ұлттар Ұйымының "қорғау,
сақтау және құқықтық қорғау құралдарына"
қатысты шеңберлерін жүзеге асыру

ОРГАНИЗАЦИЯ
ОБЪЕДИНЕННЫХ
НАЦИЙ

ОБЪЕДИНЕННЫЕ НАЦИИ
ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
УПРАВЛЕНИЕ ВЕРХОВНОГО КОМИССАРА

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ АСПЕКТИСІНДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ БАСШЫЛЫҚ ҚАҒИДАТТАРЫ

Біріккен Ұлттар Ұйымының "қорғау,
сақтау және құқықтық қорғау құралдарына"
қатысты шеңберлерін жүзеге асыру

Нью-Йорк және Женева, 2011 жыл

ОРГАНИЗАЦИЯ
ОБЪЕДИНЕННЫХ
НАЦИЙ

ОБЪЕДИНЕННЫЕ НАЦИИ
ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
УПРАВЛЕНИЕ ВЕРХОВНОГО КОМИССАРА

Ескертпе

Осы басылымда қолданылатын белгілер мен материалды баяндау Біріккен Ұлттар Ұйымы Хатшылығы тарапынан белгілі бір елдің, аумақтың, қаланың, ауданның немесе олардың билігінің құқықтық мәртебесіне немесе олардың шекараларын делимитациялауға қатысты қандай да бір пікір білдіруді білдірмейді.

Біріккен Ұлттар Ұйымы құжаттарының шартты белгілері бас әріптер мен сандардан тұрады. Мұндай белгі мәтінде кездескенде, ол Біріккен Ұлттар Ұйымының тиісті құжатын көрсетеді.

HR/PUB/11/04

© 2011 Біріккен Ұлттар Ұйымы

Барлық құқықтар жаһандық деңгейде

қорғалған

**Адам құқықтары аспектісіндегі кәсіпкерлік қызметтің басшылық қағидаттары танысу үшін
«Экономикалық зерттеулер институты» АҚ-мен қазақ тіліне бейімделді.**

МАЗМҰНЫ

I. МЕМЛЕКЕТТІҢ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МІНДЕТІ	3
A. НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАР	3
B. ҚЫЗМЕТ ҚАҒИДАТТАРЫ	5
II. АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН САҚТАУ ҮШІН КОРПОРАТИВТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК	15
A. НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАР	15
B. ҚЫЗМЕТ ҚАҒИДАТТАРЫ	18
III. ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ҚҰРАЛДАРЫНА ҚОЛЖЕТІМДІЛІК	31
A. НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАР	31
B. ҚЫЗМЕТ ҚАҒИДАТТАРЫ	33

Осы жарияланымда Бас хатшының адам құқықтары және трансұлттық корпорациялар және басқа да кәсіпорындар мәселесі жөніндегі арнайы өкілі әзірлеген "Адам құқықтары аспектісіндегі кәсіпкерлік қызметтің басшылық қағидаттары: Біріккен Ұлттар Ұйымының "қорғау, сақтау және құқықтық қорғау құралдарына" қатысты шеңберлерін жүзеге асыру" қамтылған. Арнайы баяндамашы нұсқаулықтарды Адам құқықтары жөніндегі кеңеске (A/NRC/17/31) қорытынды баяндамасына қосымша ретінде енгізді, ол сонымен қатар нұсқауларға кіріспе және оларды әзірлеуге дейінгі процесті шолуды қамтиды. Адам құқықтары жөніндегі кеңес 2011 жылғы 16 маусымдағы 17/4 қарарында Басшылық қағидаттарды мақұлдады.

ЖАЛПЫ ҚАҒИДАТТАР

Осы басшылық қағидаттар келесіні мойындаудан туындады:

- a) мемлекет қабылдаған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын сақтау, қорғау және жүзеге асыру міндеттемелері;
- b) барлық қолданыстағы заңдарды сақтау және адам құқықтарын құрметтеу талап етілетін қоғамның мамандандырылған органдары ретінде мамандандырылған функцияларды орындайтын кәсіпорындардың рөлдері;
- c) тиісті тиімді құқықтық қорғау құралдарының көмегімен құқықтар мен міндеттерді – олар бұзылған жағдайда - сақтауды қамтамасыз ету қажеттілігі.

Осы басшылық қағидаттар барлық мемлекеттерге және олардың мөлшеріне, қызмет саласына, орналасқан жеріне, меншік нысандары мен құрылымына қарамастан, барлық трансұлттық және өзге де кәсіпорындарға қолданылады.

Осы басшылық қағидаттарды біртұтас тұтастық ретінде қарастырып, олардың мақсатына сүйене отырып, жеке және ұжымдық тәртіпте, адам құқықтары аспектісінде кәсіпкерлік қызметке қатысты нормалар мен тәжірибенің рөлін арттыру, зардап шеккен адамдар мен қауымдастықтар нақты нәтижелерге қол жеткізе алатындай етіп және осыған байланысты оларды келесідей түсіндіру керек әлеуметтік орнықты жаһандануды қамтамасыз етуге қосқан үлесі ретінде түсіндіру керек.

Осы басшылық қағидаттардағы ешнәрсе жаңа халықаралық-құқықтық міндеттемелерді немесе шектеулерді жасаушы немесе мемлекеттер халықаралық құқыққа сәйкес қабылдаған немесе қабылдауы мүмкін адам құқықтары саласындағы қандай да бір құқықтық міндеттемелерді бұзушы ретінде түсіндірілмеуге тиіс.

Осы нұсқаулықтар осал немесе маргиналды болу қаупі жоғары болуы мүмкін топтарға немесе қауымдастықтарға жататын жеке тұлғалардың құқықтары мен қажеттіліктеріне, сондай-ақ мәселелеріне ерекше назар аударып, кемсітусіз, сондай-ақ әйелдер мен ерлер тап болуы мүмкін әртүрлі тәуекелдерге тиісті назар аударып отырып жүзеге асырылуы керек.

I. МЕМЛЕКЕТТІҢ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МІНДЕТІ

A. НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАР

1. Мемлекеттер өз аумағы және/немесе юрисдикциясы шегінде кәсіпорындарды қоса алғанда, үшінші тараптардың адам құқықтарының бұзылуынан қорғауды қамтамасыз етуге тиіс. Бұл осындай бұзушылықтардың алдын алуға және тергеуге, олар үшін жазалауға және тиімді саясат, заңнама, нормативтік реттеу және сот ісін жүргізу арқылы залалдың орнын толтыруға бағытталған қажетті шараларды қабылдауды талап етеді.

Түсініктеме

Мемлекеттердің адам құқықтарының халықаралық құқығы шеңберіндегі міндеттемелері олардың өз аумағы және/немесе юрисдикциясы шегінде жеке тұлғалардың адам құқықтарын құрметтеуді, қорғауды және жүзеге асыруды талап етеді. Бұған үшінші тараптардың, соның ішінде кәсіпорындардың адам құқықтарын бұздан қорғауды қамтамасыз ету міндеті кіреді.

Мемлекеттің қорғауды қамтамасыз ету міндеті олардың мінез құлқының нормасы болып табылады. Сондықтан мемлекеттер жеке субъектілердің адам құқықтарын бұзғаны үшін жауап бермейді. Сонымен бірге, мемлекеттер адам құқықтарының халықаралық құқығы бойынша өз міндеттемелерін бұзушылық олардың есебіне жатқызылуы мүмкін немесе олар жеке субъектілер жасаған бұзушылықтардың алдын алу және тергеу, олар үшін жазалау және залалды өтеу үшін тиісті шаралар қолданбаған жағдайда бұза алады. Әдетте, мемлекеттер осы шаралар туралы шешім қабылдауға қатысты дискрециялық өкілеттіктерге ие болғанымен, олар саяси, заңнамалық, нормативтік және сот сипатын қоса алғанда, рұқсат етілген алдын алу шаралары мен түзету шараларының барлық ауқымын ескеруге міндетті. Мемлекеттер сондай-ақ заң үстемдігі қағидатын қорғау және көтермелеу, оның ішінде заң алдындағы теңдікті, оны қолданудағы әділеттілікті қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдау, сондай-ақ тиісті есеп беру, заңды сенімділік және іс жүргізу және құқықтық транспаренттілік міндетіне ие.

Осы тарауда негізгі назар алдын алу шараларына аударылады, ал III-тарауда құқықтық қорғау шаралары көрсетілген.

2. Мемлекеттер өз аумағында орналасқан және/немесе олардың юрисдикциясындағы барлық кәсіпорындардан өз қызметі шеңберінде адам құқықтарының сақталуын не күтетінін нақты айтуы керек.

Түсініктеме

Қазіргі уақытта, адам құқықтарының халықаралық құқығына сәйкес, мемлекеттерден, әдетте, өз аумағында орналасқан және/немесе олардың юрисдикциясындағы кәсіпорындардың аумақтан тыс қызметін реттеу талап етілмейді. Сонымен қатар, мұндай реттеуге, әдетте, танылған юрисдикциялық негіз болған жағдайда тыйым салынбайды. Мұндай жағдайларда адам құқықтары жөніндегі кейбір шарттық органдар шыққан мемлекеттерге өздерінің юрисдикциясындағы кәсіпорындар тарапынан шетелде бұзушылықтардың алдын алу жөнінде шаралар қабылдауды ұсынады.

Шығарылған мемлекеттердің, әсіресе мемлекеттің өзі осы кәсіпорындарға қатысқан немесе оларға қолдау көрсеткен жағдайда, кәсіпорындардан Шетелдегі адам құқықтарының сақталуын күтетіндерін нақты түрде мәлімдеуге дәлелді саяси себептері бар. Мұндай себептердің қатарына кәсіпорындар үшін өздерінің қисынды негізделген және өзгермейтін ұстанымдарын олардың назарына жеткізу, сондай-ақ мемлекеттің өзіндік беделін сақтау арқылы болжамды орта құру қажеттілігі жатады.

Осыған байланысты мемлекеттердің ұстанымдары әртүрлі тәсілдермен сипатталады. Олардың кейбіреулері аумақтан тыс салдары бар ұлттық шараларды қабылдаудан тұрады. Мысал ретінде "бас" компанияларға бүкіл компанияның жаһандық өндірістік қызметі туралы есеп беру талаптарын; ұсынымдық сипаттағы көпжақты құжаттарды, атап айтқанда экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы қабылдаған көпұлтты кәсіпорындарға арналған нұсқаулықтарды; және шетелдік инвестицияларды қолдайтын мекемелер талап ететін өндірістік тиімділік нормаларын келтіруге болады. Басқа тәсілдер тікелей аумақтан тыс әрекет ететін және қолданылатын заңнаманы қабылдау болып табылады. Бұған құқық бұзушылық жасалған жерге қарамастан, азаматтығы бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартуға мүмкіндік беретін қылмыстық

режимдер жатады. Мемлекеттердің іс-әрекеттерінің болжамды және нақты негізділігі әртүрлі факторларға байланысты болуы мүмкін, мысалы, олар көпжақты келісімде қарастырылған ба деген сұрақ.

V. ҚЫЗМЕТ ҚАҒИДАТТАРЫ

МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ НОРМАТИВТІК РЕТТЕУ ЖӘНЕ САЯСАТ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАЛПЫ ФУНКЦИЯЛАРЫ

- 3. Қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі өз міндетін орындау кезінде мемлекеттер мыналарды орындауы тиіс:**
- a) мақсаты немесе салдары кәсіпкерлерден адам құқықтарын сақтауды талап ететін және осындай заңдардың сәйкестігін мезгіл-мезгіл бағалайтын және кез-келген олқылықтарды жоятын заңдардың орындалуын қамтамасыз ету;**
  - b) корпоративтік құқық нормалары сияқты кәсіпорындардың құрылуы мен ағымдағы қызметін реттейтін басқа заңдар мен саясаттардың тежемеуін, керісінше, кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауына ықпал етуін қамтамасыз ету;**
  - c) кәсіпорындарға олардың қызметі шеңберінде адам құқықтарын сақтау әдістеріне қатысты тиімді басшылық нұсқаулар беру;**
  - d) қажет болған жағдайда кәсіпорындардан олардың адам құқықтарына тигізген әсерін қалай жоятыны туралы ақпаратты ұсынуды ынталандыру және талап ету.**

Түсініктеме

Мемлекеттер кәсіпорындар барлық жағдайларда мемлекет тарапынан әрекетсіздікті қалайды немесе оны пайдаланады деп негіздемеуі керек; олар кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауына ықпал ететін қандай да бір ұтымды шаралар кешенін – ұлттық және халықаралық, міндетті және ерікті шараларды қабылдау мүмкіндігін қарастыруы керек.

Кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтау мәселелерін тікелей немесе жанама түрде реттейтін қолданыстағы заңдардың орындалуын қамтамасыз ете алмауы көбінесе мемлекет тәжірибесіндегі елеулі құқықтық алшақтыққа байланысты. Тиісті заңдар кемсітушілікке жол бермеу және еңбек заңнамасынан бастап экологиялық және мүліктік заңдарға, жеке өмірге қол сұғылмаушылық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдарға

дейін болуы мүмкін. Сондықтан мемлекеттердің қазіргі уақытта мұндай заңдардың орындалуы қаншалықты тиімді екендігі туралы мәселені назардан тыс қалдырмауы маңызды, ал егер олай болмаса, бұл не үшін болып жатқанын және қандай шаралар жағдайды нақты түзете алатынын белгілейді.

Мемлекеттердің бұл заңдар өзгертін жағдайлар аясында қажетті қамтуды қамтамасыз ете ме және олар тиісті саясатпен қатар кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауына ықпал ететін ортаны құра ма, жоқ па, соны талдауы бірдей маңызды болып табылады. Мысалы, құқық иелері мен кәсіпорындарды қорғау үшін көбінесе жерге қолжетімділікті реттеуге, соның ішінде жерге меншік құқығын немесе жерді пайдалану құқығын беруге қатысты кейбір құқық салалары мен саясаттарына көбірек айқындық енгізу қажет.

Кәсіпорындардың құрылуын, ағымдағы қызметін реттейтін заңдар мен саясат, мысалы корпоративтік құқық және бағалы қағаздардың айналымын реттейтін заңдар кәсіпорындардың мінез-құлқын тікелей анықтайды. Сонымен бірге олардың адам құқықтары үшін салдары әлі де әлсіз. Мысалы, корпоративтік құқық нормалары мен бағалы қағаздардың айналымын реттейтін заңдардан компанияларға және олардың қызметкерлеріне адам құқықтарын сақтау саласында нақты не істеуге рұқсат етілетіні анық емес, бұл салада олардан не талап етілетінін айтылмаған. Осы саладағы заңдар мен саясат корпорациялардың директорлар кеңесі сияқты қолданыстағы басқару құрылымдарының рөлін ескере отырып, бизнеске адам құқықтарын сақтауға мүмкіндік беретін жеткілікті нұсқауларды қамтамасыз етуі керек.

Кәсіпорындарға адам құқықтарының сақталуына қатысты нұсқаулар күтілетін нәтижелерді көрсетуі керек және олар ең жақсы тәжірибе туралы ақпарат алмасуды ынталандыруы керек. Олар тиісті әдістерге, соның ішінде адам құқықтарына тиісті қамқорлық қағидаттарына, сондай-ақ жергілікті халықтар, әйелдер, ұлттық немесе этникалық азшылықтар, діни және тілдік азшылықтар, балалар, мүгедектер, сондай-ақ еңбекші-мигранттар және олардың отбасылары тап болуы мүмкін нақты мәселелерді ескере отырып, гендерлік мәселелерге, осалдық мәселелеріне және/немесе маргинализацияға тиімді көзқарас тәсілдеріне қатысты ұсыныстарды қамтуы керек.

Париж қағидаттарына сәйкес келетін ұлттық құқық қорғау мекемелері мемлекеттерге тиісті заңдардың олардың құқық қорғау міндеттемелеріне сәйкес келетіндігін және олардың тиімді орындалатындығын анықтауда, сондай-ақ кәсіпкерлер мен басқа да мемлекеттік емес субъектілерге адам құқықтары туралы нұсқаулар беруде маңызды рөл атқаруы керек.

Кәсіпорындардың адам құқықтарына тигізген әсерін қалай жоятыны туралы ақпаратты ұсынуы мүдделі тараптармен бейресми кездесулер шеңберінде де, ресми жария есептер нысанында да жүзеге асырылуы мүмкін. Мемлекеттің мұндай ақпаратты ұсынуын көтермелеу және қажет болған жағдайда талап ету кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауына жәрдемдесу үшін өте маңызды. Тиісті ақпарат беруге итермелейтін ынталандырулар сот немесе әкімшілік іс жүргізу кезінде осындай есептілікке мән беретін ережелерді қамтуы мүмкін. Ақпаратты ұсынуға қатысты талап әсіресе кәсіпорын қызметінің сипаты немесе мұндай қызмет жағдайлары адам құқықтарына елеулі қауіп төндіретін жағдайларда өзекті болуы мүмкін. Осы саладағы саясат пен заңдар хабарламалардың қол жетімділігі мен дәлдігін қамтамасыз етуге көмектесетін бизнеске не және қалай хабарлау керектігі туралы сұраққа қажетті анықтық бере алады.

Тиісті ақпараттың нақты не екенін анықтайтын кез-келген ереже мұндай ақпарат жеке адамдар мен объектілердің қауіпсіздігі мен қауіпсіздігі үшін туындауы мүмкін тәуекелдерді ескеруі керек; коммерциялық құпияны сақтауға қойылатын заңды талаптар; және компаниялардың мөлшері мен құрылымындағы айырмашылықтар.

Қаржылық есептілікке қойылатын талаптар кейбір жағдайларда адам құқықтарына әсер ету кәсіпорынның экономикалық қызметінің тиімділігіне "материалдық" немесе "елеулі" әсер етуі мүмкін екенін нақты көрсетуі керек.

Тиісті ақпараттың нақты не екенін анықтайтын кез-келген ереже мұндай ақпарат жеке адамдар мен объектілердің қауіпсіздігі мен қауіпсіздігі үшін туындауы мүмкін тәуекелдерді ескеруі керек; коммерциялық құпияны сақтауға қойылатын заңды талаптар; және компаниялардың мөлшері мен құрылымындағы айырмашылықтар.

Қаржылық есептілікке қойылатын талаптар кейбір жағдайларда адам құқықтарына әсер ету кәсіпорынның экономикалық қызметінің тиімділігіне "материалдық" немесе "елеулі" әсер етуі мүмкін екенін нақты көрсетуі

керек.

МЕМЛЕКЕТ ПЕН КӘСПОРЫНДАРДЫҢ БАЙЛАНЫСЫ

4. Мемлекеттер мемлекет меншігіндегі немесе оның бақылауындағы не мемлекеттік агенттіктердің елеулі қолдауы мен қызметтерін пайдаланатын, мысалы, экспортқа кредит беру және мемлекеттік сақтандыру немесе инвестицияларға кепілдік беру жөніндегі кәсіпорындар тарапынан адам құқықтарының бұзылуынан қорғау жөнінде, оның ішінде қажет болған жағдайда, адам құқықтарына тиісті қамқорлық қағидатын сақтау туралы талапты белгілеу жолымен қосымша қадамдар жасауы тиіс.

Түсініктеме

Адам құқықтарының халықаралық құқығына сәйкес әрбір мемлекет жеке-жеке міндеттемелердің негізгі тасымалдаушысы болып табылады, ал барлық мемлекеттер жиынтығында адам құқықтарын сақтаудың халықаралық режимінің кепілі болып табылады. Кәсіпорынды мемлекет бақылайтын немесе оның әрекеттерін мемлекетке басқаша жатқызуға болатын жағдайда, осы кәсіпорынның адам құқықтарын бұзуы мемлекеттің өзінің халықаралық-құқықтық міндеттемелерін бұзуға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, кәсіпорын мемлекетпен неғұрлым тығыз байланысты болса немесе ол заңға сәйкес құрылған органға немесе салық төлеушілерді қолдауға байланысты болса, мемлекеттің осы кәсіпорынның адам құқықтарын сақтау саясатын жүргізуінің себебі соғұрлым күшті болады.

Мемлекеттер кәсіпорындарға иелік ететін немесе оларды бақылайтын жағдайларда, олардың адам құқықтарын сақтауға қатысты тиісті саясатты, заңнаманы және заңға тәуелді актілерді жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін кең мүмкіндіктері бар. Әдетте, жоғары деңгейдегі басшылар мемлекеттік ведомстволарға есеп береді және тиісті мемлекеттік департаменттер бақылау мен қадағалауды жүргізуге, соның ішінде адам құқықтарына тиісті қамқорлық қағидатын тиімді сақтауға көбірек өкілеттіктерге ие (Бұл кәсіпорындар сонымен қатар II-тарауда айтылған адам құқықтарының сақталуы үшін корпоративтік жауапты болып табылады).

Кәсіпорындарға қолдау мен қызмет көрсетуді мемлекетпен ресми немесе бейресми байланысты мекемелердің кең ауқымы жүзеге асыра алады.

Оларға экспортты несиелеу, мемлекеттік сақтандыру немесе инвестицияларға кепілдік беру агенттіктері, даму агенттіктері және дамуды қаржыландырумен айналысатын мекемелер кіреді. Мұндай мекемелер бенефициар кәсіпорындардың адам құқықтарына нақты немесе ықтимал қолайсыз әсерді тікелей есепке алмаған жағдайларда, олар өздерін беделді, қаржылық, саяси және ықтимал заңды шығындар тұрғысынан қауіпті жағдайға қояды, кез келген осындай залалды жабады және осылайша олар мемлекет алдында тұрған құқық қорғау мәселелерін ушықтыра алады.

Осы тәуекелдерді ескере отырып, мемлекеттер көтермеленуі керек, ал қажет болған жағдайда олардың қолдауын алатын мекемелердің өздері де, кәсіпорындар немесе жобалар да адам құқықтарына тиісті қамқорлықты қамтамасыз етуді талап етуі керек. Адам құқықтары туралы тиісті қамқорлықты қамтамасыз ету талабы кәсіпорын қызметінің сипаты немесе осындай қызмет жағдайлары адам құқықтары үшін елеулі тәуекелмен ұштасқан жағдайларда анағұрлым орынды болып көрінеді.

5. Мемлекеттер адам құқықтарын жүзеге асыруға әсер етуі мүмкін қызметтерді ұсыну үшін кәсіпорындармен келісімшарттар жасасу немесе олардың мүдделері үшін заңнамалық актілерді қабылдау кезінде адам құқықтары саласындағы өздерінің халықаралық міндеттемелерін орындау мақсатында тиісті бақылауды жүзеге асыруы керек.

Түсініктеме

Мемлекеттер адам құқықтарын жүзеге асыруға әсер етуі мүмкін қызметтер көрсету саласын жекешелендірген жағдайда адам құқықтарының халықаралық құқығы жөніндегі өз міндеттемелерінен босатылмайды. Мемлекеттің мұндай қызметтерді ұсынатын кәсіпорындардың мемлекеттің құқық қорғау міндеттемелеріне сәйкес әрекет етуін қамтамасыз ете алмауы мемлекеттің өзі үшін беделді және құқықтық салдарға әкелуі мүмкін. Тиісті қызмет көрсету келісімшарттарында немесе уәкілетті заңнамада қажетті қадам ретінде мемлекет осы кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауын күтетінін нақты көрсету керек. Мемлекеттер кәсіпорындардың қызметіне, оның ішінде тиісті тәуелсіз мониторинг және есеп беру тетіктері есебінен тиімді бақылау мүмкіндігін қамтамасыз етуі тиіс.

- 6. Мемлекеттер коммерциялық мәмілелерді жүзеге асыратын кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауын ынталандыруы керек.**

Түсініктеме

Мемлекеттер кәсіпорындармен, ең болмағанда мемлекеттік сатып алу шеңберінде көптеген коммерциялық мәмілелерді жүзеге асырады. Бұл мемлекеттерге – жеке және ұжымдық негізде-ұлттық және халықаралық құқық бойынша мемлекеттердің тиісті міндеттемелерін тиісті түрде ескере отырып, адам құқықтары туралы хабардарлықты арттыруға және осы кәсіпорындардың, оның ішінде келісімшарттар талаптары арқылы олардың сақталуын көтермелеуге бірегей мүмкіндіктер береді.

**ЖАНЖАЛДАРДАН ЗАРДАП ШЕККЕН АУДАНДАРДАҒЫ
КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН САҚТАУЫН ҚАМТАМАСЫЗ
ЕТУ**

- 7. Жанжалдан зардап шеккен аудандарда адам құқықтарын өрескел бұзу қаупінің жоғарылауына байланысты мемлекеттер осындай аудандарда жұмыс істейтін кәсіпорындардың мұндай бұзушылықтарды жасауға қатыспауын қамтамасыз етуге ықпал етуі керек, атап айтқанда:**
- a) іс-шаралар мен іскерлік қатынастарға байланысты адам құқықтарымен байланысты тәуекелдерді анықтауға, алдын алуға және азайтуға көмектесу үшін кәсіпорындармен байланыстың ертерек кезеңдерінде жолға қою;**
  - b) гендерлік және жыныстық зорлық-зомбылыққа ерекше назар аудара отырып, құқықтарды бұзу тәуекелдерін бағалау және жою үшін кәсіпорындарға тиісті көмек көрсету;**
  - c) адам құқықтарының өрескел бұзылуына қатысы бар және жағдайды түзету мақсатында ынтымақтасудан бас тартатын кәсіпорындарға мемлекеттік қолдау мен қызметтерге қол жеткізуден бас тарту;**
  - d) адам құқықтарын өрескел бұзушылықтар жасауға кәсіпорындардың қатысу тәуекелін жою ісінде жүргізіліп жатқан саясаттың, заңнаманың, заңға тәуелді актілердің және құқық қолдану шараларының тиімділігін қамтамасыз**

ету.

Түсініктеме

Кәсіпорындардың қатысуымен адам құқықтарының кейбір өрескел бұзылуы қақтығыс кезеңінде, аумақты, ресурстарды немесе үкіметтің өзін бақылау үшін күрес жүргізіліп жатқан кезде және адам құқықтары режимінің дұрыс жұмыс істеуін күту мүмкін болмаған кезде жасалады. Жауапты кәсіпорындар осы қиын жағдайларда адам құқықтарына нұқсан келтіруден қалай аулақ болу керектігі туралы ұсыныстар алу үшін мемлекеттерге көбірек жүгінеді. Инновациялық және шынайы тәсілдер қажет. Атап айтқанда, жанжалдар кезінде жиі орын алатын жыныстық және гендерлік зорлық-зомбылық қаупіне назар аудару маңызды.

Барлық мемлекеттердің жағдайдың нашарлауына дейін мұндай проблемалардың туындау мүмкіндігін болжауы маңызды. Жанжалдан зардап шеккен аудандарда "қабылдаушы" мемлекет осы аудандарға тиімді бақылауды жоғалтуына байланысты адам құқықтарын тиісті қорғауды қамтамасыз ету қабілетін жоғалтуы мүмкін. Сондықтан, трансұлттық корпорациялар туралы сөз болғанда, олардың "шыққан" мемлекеттері кәсіпорындардың адам құқықтарының бұзылуына қатысы жоқ екенін қамтамасыз ете отырып, осы корпорацияларға да, қабылдаушы мемлекеттерге де көмек көрсетуде өз рөлін атқаруы керек; бұл ретте, көрші мемлекеттер де айтарлықтай қосымша көмек көрсете алады.

Саясатта үлкен үйлесімділікке қол жеткізу және кәсіпорындарға тиісті көмек көрсету мақсатында мұндай жағдайларда шыққан мемлекеттер өздерінің даму көмек көрсету агенттіктері, сыртқы істер және сауда министрліктері және олардың астаналарында орналасқан және өз елшіліктерінде, сондай-ақ осы мекемелер мен қабылдаушы үкімет органдары арасындағы экспортты қаржыландыру мекемелері арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға ықпал етуі; мемлекеттік ұйымдар мен кәсіпорындарды осындай проблемалардың туындау қаупі туралы ескерту үшін ерте ескерту көрсеткіштерін әзірлеу; осы жағдайларда, оның ішінде мемлекеттік қолдаудан немесе қызметтерден бас тарту немесе күшін жою нысанында немесе бұл мүмкін болмаған кезде, олар үшін болашақта осындай қолдауға қолжетімділікті жабу нысанында ынтымақтасқысы келмегені үшін кәсіпорындардың тиісті жауапкершілігін көздеу керек.

Мемлекеттер кәсіпорындарға жанжалдан зардап шеккен аудандарда адам

құқықтарының өрескел бұзылуына қатысы бар болу қаупі туралы ескертуі керек. Олар өздерінің саясаты, заңнамасы, заңға тәуелді актілері мен құқық қолдану шаралары осындай жоғары тәуекелді болдырмауға, соның ішінде кәсіпорындардың адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсетуге қатысты ережелерді қабылдау арқылы қаншалықты тиімді екенін талдауы керек. Олқылықтар анықталған жағдайда мемлекеттер оларды жою жөнінде тиісті шаралар қабылдауы тиіс. Бұл өз аумағында және/немесе олардың юрисдикциясында жұмыс істейтін, адам құқықтарын өрескел бұзушылықтар жасайтын немесе оларға ықпал ететін басым кәсіпорындардың немесе кәсіпорындардың азаматтық, әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық мәселелерін зерттеуді қажет етуі мүмкін. Бұдан басқа, мұндай іс-қимылдардың алдын алу және оларға жол бермеу, сондай-ақ тиімді ұжымдық бастамаларға қолдау көрсету үшін мемлекеттер көпжақты тәсілдерді қабылдау мүмкіндігін қарастырған жөн.

Осы шаралардың барлығы мемлекеттердің қарулы қақтығыс жағдайларында халықаралық гуманитарлық құқық бойынша, сондай-ақ халықаралық қылмыстық құқық бойынша міндеттемелерін толықтырады.

САЯСАТТЫҢ ДӘЙЕКТІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

8. Мемлекеттер кәсіпкерлік қызмет практикасын айқындайтын мемлекеттік ведомстволардың, агенттіктердің және басқа да мемлекеттік мекемелердің мемлекеттің құқық қорғау міндеттемелері туралы хабардар болуын және олардың тиісті мандаттарын орындау кезінде, оның ішінде оларға тиісті ақпарат беру, даярлау және қолдау көрсету жолымен сақталуын қамтамасыз етуі тиіс.

Түсініктеме

Мемлекеттердің құқық қорғау міндеттемелері мен кәсіпкерлік қызмет тәжірибесін анықтайтын заңдар мен саясат арасында қайшылықтар болуы міндетті емес. Сонымен бірге, кейде мемлекеттер қоғамның әртүрлі қажеттіліктерін үйлестіру үшін қиын шешімдер қабылдауға мәжбүр болады. Қажетті тепе-теңдікке қол жеткізу мақсатында мемлекеттер ұлттық саясаттың тік және көлденең келісілуін қамтамасыз етуге бағытталған кәсіпкерлік және адам құқықтары саласындағы күн тәртібін ұштастыру үшін кең тәсіл қабылдауды талап етеді.

Саясаттың тік келісімділігі қажетті саясаты, заңнамасы мен рәсімдері бар мемлекеттерге халықаралық құқық бойынша өздерінің құқық қорғау міндеттемелерін орындауға мүмкіндік береді. Саясаттың көлденең келісімділігі корпоративтік құқық мәселелерімен және бағалы қағаздар айналымын реттеумен, инвестициялармен, экспортты Кредиттеу және сақтандырумен, сауда және еңбек қатынастары мәселелерімен айналысатын ведомстволар мен мекемелерді қоса алғанда, кәсіпкерлік қызмет практикасын айқындайтын ұлттық және субұлттық деңгейдегі ведомстволар мен мекемелерді қолдауды және қамтамасыз етуді білдіреді, олар үкіметтің құқық қорғау міндеттемелері туралы хабардар етілетіндей және осы міндеттемелерге сәйкес әрекет етті.

9. Мемлекеттер басқа мемлекеттермен немесе кәсіпорындармен, мысалы, инвестициялық келісімдер немесе келісімшарттар шеңберінде кәсіпкерлікпен байланысты саяси мақсаттарға қол жеткізу процесінде өздерінің құқық қорғау міндеттемелерін сақтау үшін ішкі саясат саласында қажетті маневр еркіндігін сақтауы керек.

Түсініктеме

Мемлекеттер басқа мемлекеттермен немесе кәсіпорындармен жасасатын экономикалық келісімдер, мысалы, екіжақты инвестициялық келісімдер, еркін сауда келісімдері немесе инвестициялық жобаларға қатысты келісімшарттар мемлекеттерге жаңа экономикалық мүмкіндіктер ашады. Бірақ сонымен бірге олар үкіметтің ішкі саясат саласындағы маневр еркіндігіне әсер етуі мүмкін. Мысалы, халықаралық инвестициялық келісімдердің шарттары мемлекеттің жаңа құқық қорғау заңнамасын толық орындау ісіндегі мүмкіндіктерін шектеуі немесе ол жүзеге асырылған жағдайда, олар үшін халықаралық төреліктің орындау үшін міндетті шешім қабылдау тәуекелін тудыруы мүмкін. Сондықтан мемлекеттер инвесторларды қажетті қорғауды қамтамасыз ете отырып, осындай келісімдердің талаптарына сәйкес адам құқықтарын қорғау үшін тиісті саясат пен реттеуші мүмкіндіктердің сақталуын қамтамасыз етуі керек.

10. Кәсіпкерлікке байланысты мәселелермен айналысатын көпжақты мекемелердің мүшелері ретінде әрекет ететін мемлекет мынаны істеуі керек:

а) осы мекемелердің өз мүше мемлекеттерінің қорғау жөніндегі

міндеттерін орындау мүмкіндіктеріне шектеу қоймауын және кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауға кедергі келтірмеуін қамтамасыз етуге қол жеткізу;

- b) осы мекемелерді өздерінің тиісті мандаттары мен мүмкіндіктері шеңберінде кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтауына жәрдемдесуге және тиісті өтініш бойынша мемлекеттерге кәсіпорындардың адам құқықтарын бұзудан қорғау, оның ішінде техникалық көмек көрсету, әлеуетті нығайту және ақпараттандыруды арттыру бойынша өз міндеттерін орындауға көмектесуге ынталандыру;**
- c) жалпы түсіністікке жәрдемдесу ісіндегі осы басшылық қағидаттарға сүйену және адам құқықтары аспектісінде кәсіпкерлік қызметке қатысты мәселелерді шешуде халықаралық ынтымақтастықты дамыту.**

Түсініктеме

Саясаттағы үлкен келісімділік халықаралық деңгейде де қажет, оның ішінде мемлекеттер кәсіпкерлікпен байланысты мәселелермен айналысатын көпжақты мекемелерге, атап айтқанда халықаралық сауда және қаржы институттарына қатысатын жағдайларда. Осындай мекемелердің жұмысына қатыса отырып, мемлекет халықаралық құқық бойынша өзінің құқық қорғау міндеттемелерін сақтайды.

Осындай мекемелердің желісі бойынша әлеуетті нығайту және ақпараттандыруды арттыру барлық мемлекеттерге олардың қорғау міндеттерін орындауында, оның ішінде проблемалар мен озық тәжірибелер туралы ақпарат алмасу үшін жағдай жасау арқылы көмек көрсету ісінде маңызды рөл атқара алады, осылайша неғұрлым келісілген тәсілдерді қабылдауға ықпал етеді.

Халықаралық институттар желісі бойынша ұжымдық іс-қимыл мемлекеттерге кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтау мәселесінде ойын ережелерін теңестіруге көмектесуі мүмкін, бірақ бұған артта қалғандарды тарту арқылы қол жеткізу керек. Мемлекеттер, көпжақты мекемелер және басқа да мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастық маңызды рөл атқара алады.

Осы нұсқаулықтар осы саладағы жалпы бағдарларды анықтайды; және барлық тиісті Тараптардың белгілі бір рөлдері мен жауапкершіліктерін ескеретін кумулятивті оң нәтиже жасау үшін тиімді негіз бола алады.

II. АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ САҚТАЛУЫ ҮШІН КОРПОРАТИВТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК

A. НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАР

11. Кәсіпорындар адам құқықтарын сақтауы керек. Бұл дегеніміз, олар басқалардың адам құқықтарын бұздан аулақ болу керек және олар көрсеткен әсердің адам құқықтары үшін жағымсыз салдарын жою керек.

Түсініктеме

Адам құқықтарын сақтау үшін жауапкершілік барлық кәсіпорындардың өз қызметін қай жерде жүзеге асырса да, күтілетін мінез-құлқының жалпыға бірдей нормасы болып табылады. Бұл мемлекеттердің өздерінің құқық қорғау міндеттемелерін орындау мүмкіндігіне және/немесе дайындығына байланысты емес және бұл міндеттемелерді төмендетпейді. Адам құқықтарын қорғайтын ұлттық заңдар мен заңға тәуелді актілерді сақтау міндетінен басқа мұндай жауапкершілік те бар.

Адам құқықтарына қолайсыз әсерді жою оның алдын алу, жеңілдету және қажет болған жағдайда зиянды өтеу үшін тиісті шаралар қабылдаумен байланысты.

Кәсіпорындар осы құқықтарды жүзеге асыруға ықпал ететін адам құқықтарын қолдау және көтермелеу мақсатында басқа міндеттемелер қабылдауы немесе басқа қызметпен айналысуы мүмкін. Алайда, бұл олардың қызметі шенберінде адам құқықтарының сақталмауын өтемейді.

Кәсіпорындар мемлекеттердің өздерінің құқық қорғау міндеттемелерін орындау, оның ішінде сот тетіктерінің беделін әлсіретуі мүмкін шаралар арқылы орындау мүмкіндіктеріне нұқсан келтірмеуі тиіс.

12. Кәсіпорындардың адам құқықтарының сақталуы үшін жауапкершілігі, ең болмағанда, Халықаралық еңбек ұйымының еңбек саласындағы іргелі қағидаттар мен құқықтар туралы Декларациясында баяндалған, адам құқықтары мен іргелі құқықтарға қатысты қағидаттар туралы Халықаралық билде бекітілген құқықтар деп түсінілетін халықаралық танылған адам құқықтарына қолданылады.

Түсініктеме

Кәсіпорындар халықаралық деңгейде танылған адам құқықтарының барлық дерлік спектріне әсер ете алатындықтан, олардың осы құқықтарды сақтау жауапкершілігі барлық осындай құқықтарға қолданылады. Іс жүзінде жекелеген салаларда немесе кейбір жағдайларда кейбір адам құқықтары басқалармен салыстырғанда үлкен тәуекелге ұшырауы мүмкін және осы себепті оларға көбірек көңіл бөлінеді. Сонымен бірге, жағдайлар өзгеруі мүмкін, сондықтан адамның барлық құқықтары мерзімді қараудың мәні болуы керек.

Адамның негізгі халықаралық танылған құқықтарының беделді тізімі Адам құқықтары туралы халықаралық билде (Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясынан, сондай-ақ ол кодификацияланған негізгі шарттардан тұрады: Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде және Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде) қамтылған; оны МОТ сегіз негізгі конвенциясында бекітілген негізгі құқықтарға қатысты қағидаттар толықтырады, олар Еңбек саласындағы негізгі қағидаттар мен құқықтар туралы декларацияда баяндалған. Бұл басқа әлеуметтік субъектілер кәсіпорындардың адам құқықтарына әсерін бағалайтын критерийлер туралы сөз қозғалуда. Кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтау жауапкершілігі құқықтық жауапкершілік пен құқық қолдану мәселелерінен ерекшеленеді, олар әлі күнге дейін тиісті юрисдикцияларда қолданылатын ұлттық заңдардың ережелерімен реттеледі.

Жағдайларға байланысты кәсіпорындарға басқа нормаларды ескеру қажет болуы мүмкін. Мысалы, кәсіпорындар белгілі бір топтарға немесе қауымдастықтарға жататын адамдардың адам құқықтарын сақтауы керек, олар адам құқықтарына теріс әсер етуі мүмкін жағдайларда ерекше назар аударуды қажет етеді. Осыған байланысты Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде байырғы халықтардың; әйелдердің; ұлттық немесе этникалық, діни және тілдік азшылықтардың; балалардың; мүгедектердің; сондай-ақ еңбекші-мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтары туралы қосымша шарттар қабылданды. Сонымен қатар, қарулы қақтығыс жағдайында кәсіпорындар халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын сақтауы керек.

13. Адам құқықтарын сақтау міндеті кәсіпорындардан талап етеді:

- а) өз қызметі шеңберінде адам құқықтарына қолайсыз әсер етуден немесе жәрдемдесуден аулақ болу және ол орын алған**

жағдайда мұндай әсердің салдарын жою;

- б) олардың іскерлік қатынастарының салдарынан олардың қызметіне, өнімдеріне немесе қызметтеріне тікелей байланысты адам құқықтарына жағымсыз әсерлердің алдын алуға немесе азайтуға тіпті егер олар мұндай әсер етуге тікелей ықпал етпесе де, тырысу.

Түсініктеме

Кәсіпорындар адам құқықтарына қолайсыз әсерге не өз қызметі шеңберінде, не басқа тараптармен өзінің іскерлік қатынастары салдарынан қатыса алады. 19 басшылық қағидатында кәсіпорындар мұндай жағдайларда қалай әрекет етуі керек екендігі туралы толығырақ айтылады. Осы басшылық қағидаттардың мақсаттары үшін кәсіпорынның "қызметі" іс-әрекетті де, әрекетсіздікті де білдіреді; ал оның "іскерлік қатынастары" кәсіпкерлік қызмет жөніндегі әріптестермен, оның құн тізбегіндегі субъектілермен және оның кәсіпкерлік қызметіне, өнімдеріне немесе қызметтеріне тікелей қатысы бар басқа да мемлекеттік емес немесе мемлекеттік субъектілермен қатынастар ретінде түсініледі.

14. Кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтау міндеті олардың көлеміне, секторына, қызмет жағдайларына, меншік нысандары мен құрылымына қарамастан барлық кәсіпорындарға қатысты. Осыған қарамастан, кәсіпорындар осы міндетті орындайтын әдістердің ауқымы мен күрделілік дәрежесі осы факторларға және кәсіпорынның адам құқықтарына қолайсыз әсер ету салдарының ауырлығына байланысты өзгеруі мүмкін.

Түсініктеме

Кәсіпорынның басқа факторлармен бірге адам құқықтарын сақтау жөніндегі міндетін орындау әдістері оның мөлшеріне байланысты. Ірі компаниялармен салыстырғанда шағын және орта кәсіпорындардың әлеуеті аз, бірақ бейресми процедуралар мен басқару құрылымдары болуы мүмкін, нәтижесінде олардың тиісті саясаты мен процедуралары басқа формада болады. Сонымен қатар, кейбір шағын және орта кәсіпорындар адам құқықтарына елеулі әсер етуі мүмкін, бұл олардың мөлшеріне қарамастан тиісті шараларды қабылдауды талап етеді. Салдардың ауырлығы олардың ауқымын, көлемін және түзетілмейтіндігін ескере отырып бағаланатын болады. Кәсіпорынның адам құқықтарын сақтау жөніндегі өз міндетін орындау әдістері кәсіпкерлік қызметтің ауқымына және оның корпоративтік топ шеңберінде немесе жеке-жеке жүргізілуіне

байланысты өзгеруі мүмкін. Алайда, адам құқықтарын сақтау жауапкершілігі барлық кәсіпорындарға толық және бірдей қолданылады.

15. Адам құқықтарын сақтау міндетін орындау үшін кәсіпорындар өздерінің мөлшері мен қызмет жағдайларын ескере отырып, өздерінің саясаты мен процедураларын анықтауы керек, соның ішінде:

- a) адам құқықтарын сақтау жөніндегі өз міндеттерін орындауға бағдарламалық міндеттеме;
- b) олардың адам құқықтарына тигізетін әсерін қалай жоятыны туралы есептілікті анықтау, болғызбау, оның салдарын жұмсарту және ұсыну мақсатында адам құқықтары туралы тиісті қамқорлықты қамтамасыз ету рәсімі;
- c) адам құқықтарына өздері көрсеткен немесе олардың жәрдемдескен кез келген қолайсыз әсер ету түрлеріне байланысты залалды өтеуге мүмкіндік беретін рәсімдер.

Түсініктеме

Кәсіпорындар адам құқықтарын сақтайтынын білуі керек және оны көрсетуі керек. Бұл тиісті саясатты анықтамай және процедураларды жүзеге асырмай мүмкін емес. Бұл тезис 16-24 қағидаттарында егжей-тегжейлі ашылады.

В. ҚЫЗМЕТ ҚАҒИДАТТАРЫ

БАҒДАРЛАМАЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕ

16. Адам құқықтарын сақтау міндетін бекітудің алғашқы қадамы ретінде кәсіпорындар осы міндетті бағдарламалық сипаттағы мәлімдемеде орындауға міндеттеме алуы керек, ол:

- a) кәсіпорынның басқару буынының ең жоғары деңгейінде бекітіледі;
- b) ішкі және/немесе сыртқы сарапшылардың тиісті қорытындылары негізінде дайындалады;
- c) кәсіпорынның персонал, кәсіпкерлік қызмет жөніндегі әріптестер және оның қызметіне, өніміне немесе қызметтеріне тікелей байланысты басқа да тараптар тарапынан адам

құқықтарына күтілетін қатынасын айқындайды;

- d) жариялылық беріледі және кәсіпорын ішінде және одан тыс жерлерде барлық персонал, кәсіпкерлік қызмет бойынша серіктестер және басқа да тиісті тараптар арасында таратылады;
- e) кәсіпорынның барлық қызметі шеңберінде оны бекіту үшін қажетті жедел қызметтің бағдарламалары мен рәсімдерінде көрініс табады.

Түсініктеме

"Мәлімдеме" термині жалпы мағынада кәсіпорынның өз міндеттерін, міндеттемелерін және үміттерін жария ету үшін пайдаланатын кез келген құралдарына сілтеме жасау үшін қолданылады.

Бағдарламалық мәлімдеменің дұрыс негізделуі үшін қажетті сараптамалық білім деңгейі кәсіпорынның іскерлік операцияларының күрделілігіне байланысты. Сараптамалық білімді беделді интернет ресурстарынан немесе баспа басылымдарынан бастап танылған сарапшылармен кеңесуге дейінгі әртүрлі көздерден алуға болады.

Міндеттеме қабылдау туралы өтініш жалпыға қолжетімді болуы керек. Оны кәсіпорынмен шарттық қатынастары бар субъектілер арасында белсенді түрде тарату керек; оның қызметіне тікелей байланысты басқа тараптар, олардың қатарына мемлекеттік қауіпсіздік күштерін жатқызуға болады; инвесторлар; және адам құқықтары үшін елеулі тәуекелдер тудыратын қызмет жүргізілген жағдайда - ықтимал әсер ететін мүдделі тараптар арасында. Өтінішті және оның шартты саясаты мен рәсімдерін кәсіпорын ішінде тарату кезінде тиісті бизнес-функцияларды орындау ісінде персоналды кез келген қажетті даярлау қолдайтын есеп беру бағыттары мен жүйелері нақты белгіленуі тиіс.

Өз саясатын келісу үшін жұмыс істеуі керек мемлекеттер сияқты, кәсіпорындар да адам құқықтарын сақтау жөніндегі өз міндеттерін өздері жүргізетін кәсіпкерлік қызмет пен іскерлік қатынастардың сипатын неғұрлым кең контексте айқындайтын бағдарламалармен және рәсімдермен үйлестіруге ұмтылуы керек. Бұған, мысалы, қызметкерлерге қаржылық және басқа да жұмыс ынталандыруларын анықтайтын бағдарламалар мен процедуралар кіруі керек; сатып алу тәжірибесі; сондай-ақ адам құқықтарын сақтауға қауіп төнген жағдайларда лоббистік қызмет.

Осы және кез келген басқа тиісті шаралар арқылы бағдарламалық

мәлімдеме кәсіпорынның жоғарғы басқару буынынан бастап, оның барлық функционалды бөлімшелеріне дейін органикалық түрде қабылдануы керек, әйтпесе адам құқықтары туралы хабардар болмай немесе олардың есебінсіз әрекет ете алады.

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ ТИІСТІ ҚАМҚОРЛЫҚ

17. Кәсіпорындардың адам құқықтарына жағымсыз әсерін қалай жоятыны туралы есептілікті анықтау, алдын алу, азайту және ұсыну мақсатында олар адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсетуі керек. Бұл процесс адам құқықтарына нақты және ықтимал әсерді бағалауды, оның қорытындыларын есепке алуды және соларға негізделген шараларды қабылдауды, тиісті өзгерістерді қадағалауды және әсердің қалай жойылатыны туралы ақпаратты таратуды қамтуы керек. Адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсету:

- a) кәсіпорын өз қызметі шеңберінде ықпал ете алатын немесе оның іскерлік қатынастары арқылы оның қызметіне, өнімдеріне немесе қызметтеріне тікелей байланысты болуы мүмкін адам құқықтарына қолайсыз әсерге қатысты болуы керек;
- b) кәсіпорынның көлеміне, адам құқықтарына елеулі әсер ету қаупіне, сондай-ақ оның қызметінің сипаты мен жағдайларына байланысты әр түрлі күрделілік дәрежесіне ие болады;
- c) уақыт өте келе адам құқықтары үшін тәуекелдер кәсіпорын қызметінің нысаны мен оны жүргізу шарттары өзгерген сайын өзгеруі мүмкін екенін ескере отырып, тұрақты сипатқа ие болуы керек.

Түсініктеме

Осы қағидат адам құқықтарына тиісті қамқорлық параметрлерін анықтайды, ал 18-21 қағидаттарында оның негізгі компоненттері егжей-тегжейлі баяндалады.

Адам құқықтары үшін тәуекелдер деп кәсіпорынның адам құқықтарына ықтимал жағымсыз әсері түсініледі. Ықтимал әсерді оның алдын алу немесе азайту арқылы жою керек, ал нақты әсер – қазірдің өзінде орын алған – келтірілген зиянды өтеу үшін негіз болуы керек (22-қағидат).

Егер бұл қағидат компанияның өзі үшін материалдық тәуекелдерді

анықтау және жою шеңберінен шығып, құқық иелеріне қатысты тәуекелдерді ескерсе, адам құқықтары туралы қамқорлық кәсіпорынның тәуекелдерді басқарудың кең жүйелеріне біріктірілуі мүмкін.

Адам құқықтары туралы тиісті қамқорлық адам құқықтары үшін тәуекелдер келісімшарттарды немесе басқа келісімдерді дайындау кезеңінде күшейе немесе жеңілдетілуі мүмкін және бірігу немесе сатып алу процесінде мұраға қалуы мүмкін екенін ескере отырып, қызметтің жаңа түрін дайындау немесе іскерлік қатынастарды құру кезеңінде мүмкіндігінше ертерек басталуы керек.

Кәсіпорындар өздерінің құн тізбегіне қатысатын көптеген субъектілермен қарым-қатынасты сақтаған жағдайда, барлық субъектілермен қарым-қатынас шеңберінде адам құқықтарына қолайсыз әсер етудің алдын алу үшін тиісті қамқорлық қағидатын қолдану қиын міндет болуы мүмкін. Бұл жағдайда кәсіпорындар адам құқықтарына қолайсыз әсер ету тәуекелдері ең маңызды болып табылатын жалпы салаларды анықтауы керек, олар кейбір жеткізушілердің немесе клиенттердің қызмет ету шарттарымен, жекелеген өндірістік операциялармен, өнімдермен немесе қызметтермен немесе басқа да тиісті шарттармен құрылғанына қарамастан және осы тәуекелдердің адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсету тұрғысынан басымдылығын анықтауы керек.

Кәсіпорын басқа тараптар жүзеге асыратын адам құқықтарына қолайсыз әсер етуге ықпал ететін немесе ықпал ететін болып саналатын жағдайларда олардың қатысуы туралы мәселе қойылуы мүмкін. Қатысудың құқықтан тыс және құқықтық маңызы болуы мүмкін. Заңсыз тұрғыдан алғанда, кәсіпорындар, мысалы, олар осы тарап жасаған бұзушылықтан пайда көретін сияқты болған кезде, екінші Тараптың іс-әрекеттеріне "бірлесіп қатысушы" ретінде қарастырылуы мүмкін.

Құқықтық тұрғыдан алғанда, ұлттық юрисдикциялардың көпшілігі қылмысқа қатысуға тыйым салады, ал кейбіреулері мұндай жағдайларда кәсіпорындардың қылмыстық жауапкершілігін қарастырады. Әдетте, азаматтық талап-арыздар кәсіпорынның зиян келтіруге қатысуына негізделуі мүмкін, дегенмен мұндай талап-арыздар адам құқықтары тұрғысынан тұжырымдалмауы мүмкін. Бүкіл халықаралық қылмыстық сот практикасы сыбайлас жемқорлыққа немесе арандатушылыққа қатысты тиісті норманың мәні қылмыс жасау үшін маңызды болған практикалық көмекті немесе арандатуды саналы түрде ұсыну болып табылатындығын көрсетеді.

Адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсету бизнеске адам құқықтарының болжамды бұзылуына қатыспау үшін барлық ақылға қонымды шараларды қабылдағанын көрсету арқылы оларға қатысты сот ісін қозғау қаупін азайтуға көмектесуі керек. Сонымен бірге, осындай тиісті қамқорлықты көрсететін кәсіпорындар оның өзі адам құқықтарын бұзғаны немесе бұзғаны үшін жауапкершілікті автоматты түрде және толық көлемде алып тастайды деп ойламауы керек.

18. С адам құқықтары үшін тәуекелдерді бағалау мақсаты кәсіпорындар өз қызметінің нәтижесінде немесе іскерлік қатынастарының нәтижесінде қатысуы мүмкін адам құқықтарына кез келген нақты немесе ықтимал жағымсыз әсерлерді анықтап, бағалауы керек. Бұл процесс:

- a) кәсіпорында бар сараптамалық білімге және/немесе адам құқықтары саласындағы тәуелсіз сыртқы сарапшылардың біліміне сүйену;
- b) кәсіпорынның көлемін және оның қызметінің сипаты мен шарттарын ескере отырып ықтимал қозғалатын топтармен және басқа да тиісті мүдделі тараптармен сындарлы консультациялар өткізуді қамтуы керек.

Түсініктеме

Адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсетудің алғашқы қадамы кәсіпорын қатыса алатын адам құқықтарына нақты және ықтимал қолайсыз әсердің сипатын анықтау және бағалау болуы керек. Оның мақсаты - нақты қызмет жағдайларын ескере отырып, белгілі бір адамдарға әсер етудің нақты сипатын түсіну. Әдетте, бұл ұсынылатын қызмет түрін іске асыру басталғанға дейін мүмкіндігінше адам құқықтарымен жағдайды бағалауды; оларға әсер етуі мүмкін адамдарды анықтауды; адам құқықтары саласындағы тиісті нормалар мен мәселелердің тізімін дайындауды; және ұсынылатын қызмет түрі мен онымен байланысты іскерлік қатынастардың қолайсыз болуы мүмкін екенін болжау анықталған адамдардың адам құқықтарына әсерін қамтиды. Бұл процесте кәсіпорындар осалдық немесе маргиналдану қаупі жоғары болуы мүмкін топтарға немесе қауымдастықтарға жататын жеке тұлғалардың адам құқықтарына әсер етудің кез келген нақты түрлеріне ерекше назар аударуы керек, сондай-ақ әйелдер мен мужчины әртүрлі тәуекелдерін ескеруі керек.

Адам құқықтарына әсерді бағалау процестері тәуекелдерді бағалау немесе

қоршаған ортаға және қоғамға әсерді бағалау сияқты басқа процестерге қосылуы мүмкін болса да, олар үшін барлық халықаралық танылған адам құқықтары сілтеме болуы керек, өйткені кәсіпорындар осы құқықтардың кез келгенін жүзеге асыруға әсер етуі мүмкін.

Адам құқықтарымен жағдайдың өзгеру динамикасын ескере отырып адам құқықтарына әсерді бағалау белгілі бір уақыт аралығында: қызметтің жаңа түрін іске асыру немесе жаңа қатынастар орнату басталғанға дейін; ірі шешімдер қабылдағанға дейін немесе өз қызметінде елеулі өзгерістер жүзеге асырылғанға дейін (мысалы, нарыққа шыққанға дейін, өнімді өткізу басталғанға дейін, стратегияны өзгерту немесе кәсіпорынға әсер ететін неғұрлым кең өзгерістер); қызмет жағдайларының өзгеруіне немесе оларды күтуге жауап ретінде (мысалы, әлеуметтік шиеленістің күшеюіне байланысты); сондай-ақ белгілі бір қызмет түрінің немесе іскерлік қатынастардың циклі кезінде мезгіл-мезгіл жүргізілуі керек.

Кәсіпорындар адам құқықтарына әсерін дәл бағалай алуы үшін олар тиімді өзара іс-қимылды жолға қоюға кедергі келтіретін тілдік және басқа да ықтимал кедергілерді ескеретін нысанда олармен тікелей консультациялар жүргізу арқылы ықтимал мүдделі тараптардың алаңдаушылығын түсінуге тырысуы керек. Мұндай консультациялар жүргізу мүмкін болмаған жағдайда, кәсіпорындар құқық қорғаушылар мен азаматтық қоғамның басқа да өкілдерін қоса алғанда, беделді, тәуелсіз сараптамалық ресурстарға жүгіну сияқты ақылға қонымды баламаларды қарастыруы керек.

Адам құқықтарына әсерді бағалау адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсету процесінде келесі қадамдарды негіздеуге мүмкіндік береді.

19. Адам құқықтарына қолайсыз әсердің алдын алу және жеңілдету мақсатында кәсіпорындар өздері жүргізген әсерді бағалау нәтижелерін барлық тиісті ішкі бизнес-функциялар мен процестерге біріктіріп, тиісті шаралар қабылдауы керек.

а) Тиімді интеграция үшін келесі талап етіледі:

- i) мұндай әсерді жою жауапкершілігі кәсіпорынның тиісті деңгейіне және функционалдық бөліміне жүктелді;**
- ii) шешімдер қабылдаудың, қаржы қаражатын бөлудің және бақылаудың ішкі процестері осындай әсерге байланысты тиімді шаралар қабылдауды қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.**

б) Тиісті шаралар келесіге тәуелді болады:

- i) кәсіпорынның қолайсыз әсер етуіне ықпал ете ме, жоқ па, не оның қатысуы оның іскерлік қатынастар арқылы оның қызметіне, өніміне немесе қызметіне тікелей байланысты екендігіне байланысты ма;**
- ii) ii) қолайсыз әсерді жою процесінде ықпал ету тетіктерінің тиімділігіне.**

Түсініктеме

Адам құқықтарына әсерді бағалаудың нақты нәтижелерін бүкіл кәсіпорын шеңберінде көлденең интеграциялау, егер оның адам құқықтары саласындағы бағдарламалық міндеттемесі барлық тиісті бизнес функцияларымен органикалық түрде қабылданса ғана тиімді болуы мүмкін. Ол үшін бағалау нәтижелерін дұрыс түсінуді, оларға тиісті мән беруді және олардың негізінде шаралар қабылдауды қамтамасыз ету қажет.

Адам құқықтарына әсерін бағалай отырып, кәсіпорындар нақты және ықтимал жағымсыз әсерлерді қарастырады. Ықтимал әсерді бағалау нәтижелерін бүкіл кәсіпорын бойынша көлденең интеграциялау арқылы болдырмау немесе азайту керек, ал нақты әсер – яғни бұрыннан болған – келтірілген залалды өтеуге негіз болуы керек (22-қағидат).

Кәсіпорын адам құқықтарына теріс әсер еткен немесе әсер етуі мүмкін болған жағдайда, ол мұндай әсерді тоқтату немесе болдырмау үшін қажетті шараларды қабылдауы керек.

Кәсіпорын адам құқықтарына қолайсыз әсер етуге ықпал еткен немесе ықпал етуі мүмкін болған жағдайда, ол өзінің әсерін тоқтату немесе болдырмау үшін қажетті қадамдар жасауы керек, сондай-ақ кез-келген тұрақты әсерді азайту үшін өзінің левереджін барынша пайдалануы керек. Левередж кәсіпорындар зиян келтіретін субъектінің заңсыз тәжірибесін өзгерту мүмкіндігіне ие болған жағдайларда болады деп болжанады.

Егер кәсіпорын адам құқықтарына қолайсыз әсер етуге ықпал етпесе, бірақ мұндай әсер оның қызметіне, өнімдеріне немесе қызметтеріне басқа субъектімен іскерлік қатынастары арқылы тікелей байланысты болса, жағдай анағұрлым күрделі болып табылады. Мұндай жағдайларда тиісті шаралар туралы мәселені шешу кезінде ескерілетін факторлардың қатарына кәсіпорынның тиісті субъектіге ықпал ету тетіктерінің болуы, бұл қатынастардың кәсіпорын үшін қаншалықты маңызды екендігі туралы

мәселе, бұзушылықтың ауырлығы, сондай-ақ адам құқықтары үшін осы субъектімен осы қатынастарды тоқтату жағымсыз салдарға әкелетіні туралы мәселе жатады.

Жағдай және оның адам құқықтары үшін салдары неғұрлым күрделі болса, тиісті шаралар қабылдау туралы шешім қабылдау процесінде кәсіпорынның тәуелсіз сараптамалық кеңес алуға жүгінуі үшін дәлел соғұрлым маңызды болады.

Егер кәсіпорында жағымсыз әсерлердің алдын алу немесе азайту үшін левередж болса, оларды пайдалану керек. Егер мұндай тұтқалар болмаса, оларды құрудың тәсілдері, мысалы, тиісті субъектіге қатысты әлеуетті нығайту немесе басқа ынталандыруларды қолдану арқылы немесе басқа субъектілермен ынтымақтастық шеңберінде болуы мүмкін.

Кәсіпорында жағымсыз әсерлердің алдын алу немесе азайту үшін жеткілікті тұтқалары жоқ және ол оларды жасай алмайтын жағдайлар бар. Бұл жағдайда кәсіпорын осындай шешімнің адам құқықтарына ықтимал қолайсыз әсерінің беделді бағаларын ескере отырып, қатынастарды тоқтату туралы мәселені қарастыруы керек.

Егер қарым-қатынас кәсіпорын үшін "өмірлік маңызды" болса, оны тоқтату қосымша қиындықтар тудырады. Егер қарым-қатынас кәсіпорынның қызметі үшін өте қажет өнімді немесе қызметті алуға мүмкіндік берсе және оны алу үшін ақылға қонымды балама көзі болмаса, қарым-қатынас өмірлік маңызды деп саналуы мүмкін. Осыған байланысты адам құқықтарына қолайсыз әсер ету салдарының ауырлығын да ескеру қажет: бұзушылық неғұрлым өрескел болса, жедел кәсіпорын өзінің қарым-қатынасын тоқтатудың орындылығы туралы шешім қабылдауды күтпестен өзгерістерге қол жеткізуі керек. Кез-келген жағдайда, бұзушылық жасалып, кәсіпорын іскерлік қатынастарды сақтайтын уақыт ішінде ол әсерді азайту үшін өзінің күш – жігерін көрсетуі керек және кез – келген салдарға-беделді, қаржылық немесе құқықтық-осы қатынастардың жалғасуына байланысты дайын болуы керек.

20. Адам құқықтарына жағымсыз әсерлердің жойылғанын тексеру үшін кәсіпорындар өздері қабылдаған шаралардың тиімділігін қадағалап отыруы керек. Бақылау:

- a) тиісті сапалық және сандық көрсеткіштерге негізделуі тиіс;
- b) қозғалатын мүдделі тараптарды қоса алғанда, ішкі және сыртқы көздерден алынған ақпарат арналарына сүйену

керек.

Түсініктеме

Қадағалау кәсіпорындарға оның құқық қорғау саясатының қаншалықты оңтайлы жүзеге асырылатынын, оның адам құқықтарына анықталған әсерге тиімді жауап беретінін білу үшін, сондай-ақ жағдайды үздіксіз жақсартуды қамтамасыз ету үшін қажет.

Кәсіпорындар осалдық немесе маргиналдану қаупі жоғары болуы мүмкін халықтың топтарына немесе санаттарына жататын жеке тұлғаларға әсер етуге ден қою шараларының тиімділігін бақылау үшін ерекше күш салуы керек.

Бақылау тиісті ішкі есеп беру процестеріне біріктірілуі керек. Кәсіпорындар өздері қолданатын құралдарды басқа мақсаттарда қолдана алады. Мұндай құралдар ретінде спектакльдік келісімшарттар мен шолулар, сондай-ақ сауалнамалар мен аудиттер қолданылуы мүмкін, олардың барысында қажет болған жағдайда мәліметтер жынысы бойынша бөлінеді. Шағымдарды жедел деңгейде қарау тетіктері тікелей әсер ететін тараптардан кәсіпорынның адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсетуінің тиімділігі туралы маңызды ақпарат арналарына айналуы мүмкін (29-қағидатты қараңыз).

21. Кәсіпорындардың адам құқықтарына әсерін қалай жоятыны туралы есеп беруі олардың мұндай ақпаратты кәсіпорыннан тыс жерде, әсіресе зардап шеккен тараптар немесе олардың атынан алаңдаушылық білдірген жағдайларда, таратуға дайын екендігін білдіреді. Қызметі немесе қызмет жағдайлары адам құқықтары үшін ауыр зардаптарға қауіп төндіретін кәсіпорындар оларды қалай жоятыны туралы ресми түрде есеп беруі керек. Қалай болғанда да, олардың хабарламалары:

- а) кәсіпорынның адам құқықтарына әсеріне сәйкес келетін және мақсатты аудиторияға қол жетімді болуы керек;**
- б) кәсіпорынның жауап беру шараларының адам құқықтарына нақты әсер етуіне сәйкестігін бағалау үшін жеткілікті ақпаратты қамтуы керек;**
- с) өз кезегінде зардап шеккен мүдделі тараптар, қызметкерлер үшін немесе коммерциялық ақпараттың құпиялылығына қойылатын заңды талаптарды сақтау үшін қосымша тәуекелдер туғызбауы керек.**

Түсініктеме

Адам құқықтарын сақтау жауапкершілігі кәсіпорындардың саясатты қабылдауын және олардың процестерді жүзеге асыруын қамтиды, олардың шеңберінде олар бір жағынан ақпарат ала алады, ал екінші жағынан – іс жүзінде адам құқықтарын сақтайтындықтарын көрсетеді. Мұндай көрсетілім әсер етуі мүмкін жеке адамдар немесе топтар арасында, сондай-ақ инвесторларды қоса алғанда, басқа да тиісті мүдделі тараптар арасында белгілі бір транспаренттілік пен есептілік негізінде ақпаратты таратуды көздейді.

Ұсынылған ақпарат әр түрлі формада болуы мүмкін, соның ішінде жеке кездесулер, онлайн диалогтар, мүдделі тараптармен кеңесу және ресми жария есептер. Қазіргі уақытта ресми есептіліктің өзі де өзгеруде, өйткені жыл сайынғы дәстүрлі есептер мен корпоративтік жауапкершілік/тұрақтылық туралы есептер жаңартылған онлайн ақпаратпен және жан-жақты қаржылық және қаржылық емес есептермен толықтырылады.

Кәсіпорындардың ресми есептілігі олардың қызметінің сипатына немесе қызмет жағдайларына байланысты болғанына қарамастан, адам құқықтарына елеулі әсер ету тәуекелдері болған кезде қажет. Есеп беру тақырыптарды қамтуы керек және кәсіпорындардың адам құқықтарына жағымсыз әсерлерді қалай анықтайтынына және жоюына қатысты көрсеткіштерді көрсетуі керек. Адам құқықтарының сақталуы туралы есептілікті тәуелсіз тексеру оның мазмұнының сапасын, сондай-ақ оған деген сенімді арттыруға мүмкіндік береді. Секторлық көрсеткіштер қосымша ақпараттың пайдалы көзі бола алады.

ЗАЛАЛДЫ ӨТЕУ

- 22. Кәсіпорындар өздерінің қолайсыз әсер еткенін немесе оған ықпал еткенін анықтаған жағдайларда, олар келтірілген залалды заңды процестер шеңберінде өтеуі немесе оны өтеу мақсатында ынтымақтасуы керек.**

Түсініктеме

Оңтайлы саясат пен тәжірибе болған кезде де, кәсіпорын алдын-ала болжанбаған немесе алдын-алуға болмайтын жағымсыз әсер етуі немесе ықпал етуі мүмкін.

Кәсіпорын мұндай жағдайдың туындау фактісін өзі көрсеткен адам

құқықтары туралы тиісті қамқорлық шеңберінде немесе басқа тәсілдермен анықтаған жағдайда, оның адам құқықтарын сақтау жауапкершілігі залалды өтеу процесіне өз бетінше де, басқа субъектілермен ынтымақтастықта да белсенді қатысуды көздейді. Кәсіпорын жүргізетін қызметтің салдарынан әсер етуі мүмкін тараптар үшін қолжетімді шағымдарды жедел деңгейде қарау тетіктері, егер олар 31-қағидатта баяндалған белгілі бір базалық өлшемдерге жауап берсе, залалды өтеудің тиімді тәсілдерінің бірі бола алады.

Кәсіпорын тудырмаған немесе оған ықпал етпеген, бірақ оның іскерлік қатынастары салдарынан оның қызметіне, өнімдеріне немесе қызметтеріне тікелей байланысты жағымсыз әсер болған жағдайда, адам құқықтарын сақтау жауапкершілігі кәсіпорынның өзі залалды өтеуі керек деп болжамайды, дегенмен ол осыған байланысты рөл атқаруы мүмкін.

Кейбір жағдайлар, атап айтқанда қылмыс туралы шағымдармен байланысты, әдетте сот тетіктерімен ынтымақтастықты қажет етеді.

Залалды өтеуге қол жеткізуге болатын тетіктерге қатысты, оның ішінде адам құқықтарына қолайсыз әсер ету туралы мәлімдемелерге дау туындаған жағдайларда қосымша ұсынымдар құқықтық қорғау құралдарына қол жеткізуге арналған III-тарауда қамтылған.

ШАРТТАРҒА ҚАТЫСТЫ СҰРАҚТАР

23. Кез келген жағдайда кәсіпорындар келесіні жасау керек:

- a) барлық қолданыстағы заңдарды орындау және олардың қызмет орнына қарамастан халықаралық деңгейде танылған адам құқықтарын сақтау;
- b) қарама-қайшы талаптарға тап болған жағдайларда халықаралық танылған адам құқықтарының қағидаттарын орындау жолдарын табу;
- c) адам құқықтарын өрескел бұзушылықтар жасау немесе жасауға жәрдемдесу тәуекеліне олардың қызмет ету орнына қарамастан құқықтық нормаларды сақтау мәселесі ретінде қарау.

Түсініктеме

Белгілі бір ел мен жергілікті жағдайлар кәсіпорынның қызметі мен оның іскерлік қатынастарына байланысты адам құқықтарының тәуекелдеріне әсер етуі мүмкін болса да, барлық кәсіпорындар өз қызметін жүзеге

асыратын жеріне қарамастан адам құқықтарын сақтау үшін бірдей жауапкершілікке ие. Елдегі жағдай бұл міндетті толық көлемде орындауға мүмкіндік бермейтін жағдайларда, кәсіпорындар осы жағдайларда мүмкін болатын ең жоғары дәрежеде халықаралық танылған адам құқықтары қағидаттарын сақтайды және осы бағытта қабылданған күш-жігерді көрсете алады деп күтілуде.

Кейбір жедел жағдайлар, мысалы, жанжалдан зардап шеккен аудандар, бизнестің басқа субъектілер (мысалы, қауіпсіздік күштері) жасаған адам құқықтарының өрескел бұзылуына қатысы бар болу қаупін арттыруы мүмкін. Кәсіпорындар бұл тәуекелге корпорациялардың ықтимал заңды жауапкершілігін және аумақтан тыс талаптардың мүмкіндігін кеңейтуді, сондай-ақ Халықаралық қылмыстық соттың Рим Статутының ережелерін корпорациялардың қылмыстық жауаптылығын көздейтін құқықтық жүйелерге енгізуді ескере отырып, заң талаптарын сақтау мәселесі ретінде қарауы керек. Сонымен қатар, корпорацияның жоғарғы және орта басшылары, сондай-ақ оның қатардағы қызметкерлері адам құқықтарының өрескел бұзылуына теңестірілген әрекеттер үшін жеке жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Мұндай қиын жағдайларда кәсіпорындар жағдайды нашарлатпау үшін қолдан келгеннің бәрін жасауы керек. Ең тиімді әрекет ету шараларын таңдауда көптеген жағдайларда сараптамалық білімге және кәсіпорынның әртүрлі қызметтерімен консультациялар жүргізуге ғана емес, сонымен қатар сыртқы беделді, тәуелсіз сарапшылардан, соның ішінде үкіметтерден, азаматтық қоғамнан, ұлттық құқық қорғау мекемелерінен және тиісті көпжақты тетіктерден сарапшылардан кеңес сұраған жөн болар еді.

24. Адам құқықтарына нақты және ықтимал қолайсыз әсерді жою жөніндегі іс-қимылдарға басымдық беру қажет болған жағдайларда, кәсіпорындар ең алдымен аса ауыр зардаптардың алдын алуға және азайтуға ұмтылуы немесе кеш жауап беру мұндай әсерді қайтымсыз ететінін ескере отырып, шаралар қабылдауы тиіс.

Түсініктеме

Кәсіпорындар көрсеткен жағымсыз әсерлердің барлық түрлерін жоюы керек болғанымен, оларды бір уақытта жою әрқашан мүмкін емес. Нақты құқықтық ұсыныстар болмаған жағдайда және қажет болған жағдайда іс-әрекеттің басымдылығын анықтау қажет болған жағдайда, кеш жауап беру

жағдайды түзету мүмкіндіктеріне әсер етуі мүмкін екендігіне сүйене отырып, ең қауіпті болып табылатын адам құқықтарына әсер ету формаларынан басталуы керек. Бұл тұрғыда салдардың ауырлығы абсолютті критерий емес; ол кәсіпорындар анықтаған адам құқықтарына басқа әсерлерді ескере отырып анықталады.

III. ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ҚҰРАЛДАРЫНА ҚОЛЖЕТІМДІЛІК

A. НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТ

25. Кәсіпкерлік қызметпен байланысты мемлекет адам құқықтарының бұзылуынан сот, әкімшілік, заңнамалық немесе өзге де тиісті құралдар арқылы қорғау міндеті шеңберінде мұндай бұзушылықтар олардың аумағында және/немесе олардың юрисдикциясы шегінде орын алған жағдайларда қозғалатын тараптар тиімді құқықтық қорғау құралдарына қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін тиісті шаралар қабылдауға тиіс.

Түсініктеме

Егер мемлекеттер тергеу, кінәлілерді жазалау және кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарының бұзылуын өтеу үшін тиісті шаралар қабылдамаса, мемлекеттердің қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі міндеті тиімсіз болады немесе өз мағынасын мүлдем жоғалтады.

Тиімді құралға қол жетімділіктің өзіндік процедуралық және материалдық-құқықтық аспектілері бар. Осы бөлімде айтылған шағымдарды қарау тетіктері шеңберінде ұсынылатын құқықтық қорғау құралдары әртүрлі материалдық-құқықтық нысандарға ие бола алады, олардың мақсаты, жалпы айтқанда, адам құқықтарына келтірілген залалды өтеу немесе өтеу болып табылады. Бұл құрал кешірім сұрауды, қалпына келтіруді, оналтуды, қаржылық немесе қаржылық емес өтемақыны және санкцияларды (қылмыстық немесе әкімшілік, мысалы, айыппұл түрінде) қолдануды, сондай-ақ бұйрықтар немесе қайталанбау кепілдіктері арқылы жаңа зиянның алдын алуды қамтуы мүмкін. Құқықтық қорғау құралдарын беру рәсімдері бейтарап, сыбайлас жемқорлықтан және саяси немесе өзге де күштердің нәтижелерге ықпал ету әрекеттерінен қорғалуға тиіс.

Осы нұсқаулықтардың мақсаттары үшін шағым жеке тұлғаның немесе топтың өз құқығы туралы идеялары тұрғысынан субъективті түрде қабылданған әділетсіздік ретінде түсініледі,

оның негізінде заң, келісімшарт, тікелей немесе жанама түрде айтылған уәде, әдеттегі тәжірибе немесе бұзылған қауымдастықтардың әділеттілік туралы жалпы түсініктері болуы мүмкін. "Шағымдарды қарау тетігі" термині кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарының бұзылуына шағымдар берілуі және құқықтық қорғау сұралуы мүмкін кез келген мемлекеттік немесе мемлекеттік емес орган ұйымдастырған және жүзеге асыратын сот немесе соттан тыс процесті білдіреді.

Шағымдарды қараудың мемлекеттік тетіктері заңмен немесе Конституциямен берілген өкілеттіктері бар мемлекеттік ведомствоның, мекеменің немесе тәуелсіз органның қарауында болуы мүмкін. Олар сот немесе соттан тыс болуы мүмкін. Кейбір тетіктер зардап шеккен тараптардың құқықтық қорғауды ұсыну туралы өтінішпен тікелей айналысуын қамтамасыз етеді; басқа тетіктерде делдал олардың атынан құқықтық қорғау туралы өтініш жасайды. Мысал ретінде соттар (қылмыстық және азаматтық істер бойынша), еңбек даулары бойынша соттар, ұлттық құқық қорғау мекемелері, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының көпұлтты кәсіпорындары үшін Басшылық қағидаттар шеңберінде әрекет ететін ұлттық үйлестіру тетіктері, омбудсмендердің көптеген басқармалары, сондай-ақ шағымдарды қарау жөніндегі мемлекеттік қызметтер жатады.

Кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтары бұзылған жағдайда, құқықтық қорғау құралдарына қол жеткізуді қамтамасыз ету мемлекет тарапынан жұртшылықтың хабардарлығын арттыруға және оның осы тетіктерді, оларға қол жеткізу тәсілдерін түсінуіне жәрдемдесу қажеттілігін және осы мақсатта (қаржылық немесе сараптамалық) кез келген қолдау көрсетуді негіздейді.

Мемлекеттік сот және соттан тыс шағымдарды қарау тетіктері құқықтық қорғаудың кең жүйесінің негізін құруы керек. Мұндай жүйе шеңберінде шағымдарды жедел деңгейде қарау тетіктері шағым беру және дауды ерте кезеңде шешу мүмкіндігін қамтамасыз ете алады. Жедел деңгейде әрекет ететін мемлекеттік тетіктер мен тетіктер өз кезегінде бірлескен бастамалармен қабылданатын қорғау шараларының, сондай-ақ халықаралық және өңірлік құқық қорғау тетіктерінің шараларының көмегімен толықтырылуы немесе күшейтілуі мүмкін. Осы тетіктерге қатысты қосымша басшылық нұсқаулар 26-31 басшылық қағидаттарында келтіріледі.

В. ҚЫЗМЕТ ҚАҒИДАТТАРЫ

МЕМЛЕКЕТТІК СОТ ТЕТІКТЕРІ

26. Кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарының бұзылуын жою кезінде мемлекеттер ұлттық сот тетіктерінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін, оның ішінде құқықтық қорғау құралдарына қол жеткізуден бас тартуға себеп болуы мүмкін құқықтық, практикалық және басқа да тиісті кедергілерді төмендету тәсілдерін іздестіру есебінен тиісті шаралар қабылдауы тиіс.

Түсініктеме

Тиімді сот тетіктері құқықтық қорғау құралдарына қол жеткізуді қамтамасыз етудің негізі болып табылады. Олардың кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарының бұзылуын жою қабілеті олардың бейтараптығына, объективтілігіне және тиісті сот ісін жүргізу мүмкіндіктеріне байланысты.

Мемлекеттер сотқа жүгіну құқықтық қорғау құралына қол жеткізудің негізгі элементі болып табылатын немесе тиімді құқықтық қорғаудың баламалы құралдары болмаған жағдайларда соттарға заңды шағымдар беруге кедергі келтіретін кедергілердің туындауына жол бермеу үшін шаралар қабылдауы тиіс. Олар сондай-ақ соттардың басқа мемлекеттік агенттердің, сондай-ақ кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің экономикалық немесе саяси қысымына тәуелді болмауын және құқық қорғаушылардың заңды және бейбіт қызметіне кедергі келтірмеуін қамтамасыз етуі керек.

Кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарының бұзылуына қатысты заңды шағымдарды қарауға кедергі келтіретін құқықтық кедергілер, мысалы, келесі жағдайларда туындауы мүмкін:

- ұлттық қылмыстық және азаматтық заңдарға сәйкес корпоративтік топ мүшелері арасында құқықтық жауапкершілікті бөлу тәсілі тиісті есеп беру қағидатын орындаудан жалтаруға мүмкіндік береді;
- талапкерлер қабылдаушы мемлекетте сот төрелігінен бас тартуға тап болады және шағымның мәніне қарамастан шыққан мемлекеттің соттарына қол жеткізе алмайды;
- сияқты кейбір топтар жергілікті халықтар және мигранттар халықтың қалған бөлігіне қолданылатын адам құқықтарын қорғау жүйесінен

шығарылады.

Сот құралдарына қол жеткізуге кедергі келтіретін практикалық және процедуралық кедергілер, атап айтқанда, келесі жағдайларда пайда болуы мүмкін:

- Талап қоюға байланысты шығындар негізсіз талап қоюды тежейтін фактор ретінде қызмет ететін белгіленген мөлшерден әлдеқайда асып түседі және/немесе үкіметтің қолдауымен, "нарықтық" тетіктермен (мысалы, сот шығындарын сақтандыру және тегін құқықтық көмек құрылымдары) немесе басқа құралдармен ақылға қонымды деңгейге дейін төмендетілмейді;
- Талапкерлер нақты тақырып бойынша кеңес беру мақсатында заңгерлерді тарту үшін ресурстардың немесе басқа ынталандырулардың болмауына байланысты заңды өкіл алу ісінде қиындықтарға тап болады;
- Жекелеген талапкерлердің тиімді қорғаныс құралдарына қол жеткізуіне кедергі келтіретін талаптарды біріктіру немесе өкілдердің қатысуымен сот ісін жүргізу үшін тиісті мүмкіндіктер жоқ (мысалы, бірлескен талап қою немесе ұжымдық талап қоюдың басқа рәсімдері үшін);
- Мемлекеттік айыптаушылардың жеке тұлғалар мен кәсіпорындардың адам құқықтарын қозғайтын қылмыстарға қатысуын тергеу бойынша мемлекеттің міндеттемелерін орындау үшін жеткілікті ресурстары, сараптамалық білімі және қолдауы жоқ.

Бұл кедергілердің көпшілігі кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарының бұзылуына, мысалы, олардың қаржылық ресурстары, ақпаратқа қол жетімділігі және сараптамалық білімі тұрғысынан шағымдарды қарау бойынша процесс тараптарының мүмкіндіктерінің жиі кездесетін теңсіздігі нәтижесінде туындайды немесе нашарлайды. Сонымен қатар, белсенді кемсітушілік немесе сот тетіктерінің жұмысын ұйымдастырудың байқаусызда салдары салдарынан халықтың топтарынан немесе санаттарынан осалдық немесе маргиналдану қаупі жоғары жеке тұлғалар көбінесе осы тетіктерге қол жеткізу, оларды пайдалану және олардың тарапынан қорғау тұрғысынан қосымша мәдени, әлеуметтік, материалдық және қаржылық кедергілерге тап болады. Құқықтық қорғау процесінің әр кезеңінде қол жетімділікке, сот талқылауына және түпкілікті шешім шығаруға қатысты осындай топтардың немесе халықтың санаттарының құқықтары мен нақты қажеттіліктеріне ерекше назар аудару керек.

ШАҒЫМДАРДЫ ҚАРАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК СОТТАН ТЫС ТЕТІКТЕРІ

27. Сот тетіктерімен қатар мемлекеттер кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтары бұзылған жағдайда, құқықтық қорғаудың жалпы мемлекеттік жүйесінің бөлігі болып табылатын шағымдарды қараудың тиімді және тиісті соттан тыс тетіктерін қамтамасыз етуі тиіс.

Түсініктеме

Әкімшілік, заңнамалық және басқа да соттан тыс тетіктер сот тетіктерін толықтыру және кеңейту тұрғысынан маңызды рөл атқарады. Сот жүйелері тиімді және жақсы қамтамасыз етілген ресурстар болса да, олар барлық болжамды бұзушылықтарды қарастыруға байланысты барлық ауыртпалықтарды көтере алмайды; сот қорғауы барлық жағдайда қажет емес; сонымен қатар, барлық талапкерлер оларға әрқашан артықшылық бере бермейді.

Кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарын бұзушылықтар жасалған жағдайда құқықтық қорғау құралдарын берудегі олқылықтар, қажет болған жағдайда, қолданыстағы соттан тыс тетіктердің мандаттарын кеңейту және/немесе жаңа тетіктер құру жолымен жойылуы мүмкін. Мұндай тетіктер медиацияға негізделуі, аралық сот нысанына ие болуы немесе мәдени тұрғыдан қолайлы және құқық қорғау қағидаттарымен үйлесімді басқа да процестер шеңберінде іске асырылуы не қандай да бір нысанда осы тәсілдерді қозғалған мәселелерді, туындаған кез келген жария мүдделерді және тараптардың ықтимал қажеттіліктерін ескере отырып біріктіруі мүмкін. Олардың тиімділігін қамтамасыз ету үшін олар 31-қағидатта көрсетілген критерийлерге сәйкес келуі керек.

Осыған байланысты ұлттық құқық қорғау мекемелері ерекше рөл атқаруы тиіс.

Сот тетіктері жағдайындағыдай, мемлекеттер кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам құқықтарының бұзылуына қатысты талаптарды қарау процесіне қатысушы тараптардың кез келген теңсіздігін және халықтың осалдық немесе маргиналдау қаупі жоғары топтарынан немесе санаттарынан жекелеген адамдар тап болатын қол жеткізу жолындағы кез келген қосымша кедергілерді жою тәсілдерін зерделеуі тиіс.

ШАҒЫМДАРДЫ ҚАРАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЕМЕС ТЕТІКТЕРІ

28. Мемлекеттер кәсіпкерлік қызметпен байланысты адам

құқықтарының бұзылуы салдарынан келтірілген залалды өтеумен айналысатын шағымдарды қараудың тиімді мемлекеттік емес тетіктеріне қол жеткізуге жәрдемдесу мүмкіндігін қарастыруы керек.

Түсініктеме

Шағымдарды қараудың мемлекеттік емес тетіктерінің бірі кәсіпорындар дербес немесе мүдделі тараптармен, сала кәсіпорындарын біріктіретін қауымдастықтармен немесе әртүрлі мүдделі тараптар топтарымен бірлесіп құратын тетіктер болып табылады. Бұл тетіктер соттан тыс сипатта болады, бірақ аралық сот формасын ала алады, диалогқа негізделген тәсілді ұстанады немесе мәдени тұрғыдан қолайлы және адам құқықтарымен үйлесімді процестерге сәйкес келеді. Мұндай тетіктердің айрықша артықшылығы - құқықтық қорғау құралдарына қол жеткізудің және ұсынудың жеделдігі, төмен шығындар және/немесе трансұлттық қамту.

Мұндай тетіктердің тағы бір түрі-аймақтық және халықаралық құқық қорғау органдары, олар көбінесе мемлекеттердің адам құқықтарын сақтау жөніндегі міндеттемелерін бұзумен айналысады. Сонымен бірге олардың кейбіреулері мемлекеттің кәсіпорындардың адам құқықтарын бұздан қорғауды қамтамасыз ету міндетін сақтамау мәселелерімен де айналысты.

Мемлекеттер мұндай мүмкіндіктер туралы хабардарлықты арттыруда немесе мемлекеттердің өздері ұсынатын тетіктермен қатар оларды пайдалануға қол жеткізуге ықпал етудің өзге де тәсілдерімен оң рөл атқара алады.

29. Шағымдарды жедел қарау және залалды тікелей өтеу мақсатында кәсіпорындар қолайсыз әсердің құрбаны болуы мүмкін жеке тұлғалар мен қауымдастықтардың мүдделері үшін шағымдарды жедел деңгейде қараудың тиімді тетіктерін құруы немесе олардың жұмысына қатысуы керек.

Түсініктеме

Кәсіпорынның қолайсыз әсерінен зардап шегуі мүмкін жеке тұлғалар мен қауымдастықтар шағымдарды жедел деңгейде қарау тетіктеріне тікелей қол жеткізе алады. Әдетте, оларды кәсіпорындар дербес немесе басқа тараптармен, соның ішінде тиісті мүдделі тараптармен бірлесіп басқарады. Сонымен қатар, оларға қол жеткізу өзара қолайлы сыртқы сарапшыға немесе органға жүгінгеннен кейін берілуі мүмкін. Бұл механизмдерге қол жеткізу үшін шағымданушы адамның басында басқа қорғаныс құралдарын

қолдануы талап етілмейді. Бұл тетіктер тиісті мәселелерді бағалау және кез келген зиянды өтеу үшін тікелей кәсіпорынға жүгіне алады.

Шағымдарды жедел деңгейде қарау тетіктері кәсіпорындардың адам құқықтарын сақтау жауапкершілігіне қатысты екі негізгі функцияны орындайды.

- Біріншіден, олар адам құқықтарына тиісті қамқорлық көрсету бойынша кәсіпорынның ағымдағы қызметі шеңберінде адам құқықтарына қолайсыз әсер ету жағдайларын анықтауды қамтамасыз етеді.

Осы мақсатта олар кәсіпорын қызметіне тікелей әсер ететін тараптарға өздеріне кері әсер етеді немесе әсер етеді деп сенген жағдайларда өз алаңдаушылықтарын білдіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, шағымдардың тенденциялары мен сипаттамаларын талдау арқылы кәсіпорындар жүйелік мәселелерді анықтап, өз тәжірибелерін сәйкесінше бейімдей алады.

- Екіншіден, шағымдардың мәнін анықтағаннан кейін бұл тетіктер оларды қарауға және жағымсыз әсерлерден келтірілген залалды ерте кезеңде тікелей кәсіпорынның өзі өтеуге мүмкіндік береді және сол арқылы келтірілген зиян мен өсіп келе жатқан шағымдар ағынының күшеюіне жол бермейді.

Мұндай тетіктер үшін адам құқықтарының бұзылуына шағым немесе шағым беру талап етілмейді; олардың нақты мақсаты – қолайсыз әсер етуі мүмкін Тараптардың кез-келген заңды мәселелерін анықтау. Егер мұндай алаңдаушылықтар анықталмаса және жойылмаса, уақыт өте келе олар ауыр қақтығыстар мен адам құқықтарының бұзылуына әкелуі мүмкін.

Шағымдарды жедел деңгейде қарау тетіктерінің практикалық тиімділігін қамтамасыз ету үшін олар белгілі бір критерийлерге сәйкес келуі керек (31-қағидат). Осы критерийлерді сақтау үшін шағымдарды қарау тетіктері масштабқа, ресурстарға, секторлық, мәдени және басқа параметрлерге байланысты қажеттіліктерге байланысты әр түрлі формада болуы мүмкін.

Шағымдарды жедел деңгейде қарау тетіктері мүдделі тараптардың өзара іс-қимылының және ұжымдық шарттар жасасу процестерінің маңызды қосымша аспектісі бола алады, бірақ олардың ешқайсысын алмастыра алмайды. Оларды заңды кәсіподақтардың еңбек дауларын шешудегі рөліне нұқсан келтіру мақсатында, сондай-ақ сот немесе басқа соттан тыс шағымдарды қарау тетіктеріне қол жеткізуді жабу үшін пайдалануға болмайды.

30. Адам құқықтары саласындағы нормаларды сақтауға негізделген салалық, көпжақты және басқа да бірлескен бастамалар шағымдарды қараудың тиімді тетіктерінің болуын көздеуге тиіс.

Түсініктеме

Адам құқықтарына байланысты нормалар салалық құрылымдар, көпжақты және басқа да бірлескен бастамалар қабылдаған міндеттемелерде оларды мінез-құлық кодекстеріне, қызмет нәтижелілігінің стандарттарына, кәсіподақтар мен трансұлттық корпорациялар арасындағы жаһандық негіздемелік келісімдерге және ұқсас бағдарламалық құжаттарға енгізу арқылы көбірек көрініс табады.

Мұндай бірлескен бастамалар, олардың пікірінше, тиісті міндеттемелер орындалмаған жағдайда, қозғалатын Тараптар немесе олардың заңды өкілдері өздерінің алаңдаушылықтары туралы мәлімдей алатын тиімді тетіктердің болуын қамтамасыз етуге тиіс. Мұндай бастамалардың заңдылығына, егер олар мұндай тетіктерді жасамаса, қауіп төнуі мүмкін. Бұл тетіктер тиісті бастама шеңберінде жеке және ұжымдық тәртіпте қалыптасуы мүмкін. Бұл тетіктер есеп беруді және адам құқықтарына қолайсыз әсерден келтірілген зиянды өтеу мүмкіндігін қамтамасыз етуі керек.

ШАҒЫМДАРДЫ ҚАРАУДЫҢ СОТТАН ТЫС ТЕТІКТЕРІНІҢ ТИІМДІЛІК КРИТЕРИЙЛЕРІ

31. Шағымдарды қараудың мемлекеттік және мемлекеттік емес соттан тыс тетіктерінің тиімділігін қамтамасыз ету мақсатында кепілдік беру керек:

- a) заңдылық: осы тетіктер арналған мүдделі тараптар топтары тарапынан сенім тудыру, олардың шағымдарды қарау процестерінің әділдігі тұрғысынан есептілігі;
- b) қолжетімділік: осы механизмдер тағайындалған барлық мүдделі тараптар топтарының хабардар болуын қамтамасыз ету және қол жетімділігі ерекше кедергілерге кедергі келтіретін тараптарға тиісті көмек көрсету;
- c) болжамдылық: әр кезеңнен өтудің болжамды мерзімдерін көрсете отырып, нақты және түсінікті рәсімді қамтамасыз ету, сондай-ақ процестің бар түрлері мен нәтижелеріне және шешімдердің орындалуын бақылау әдістеріне қатысты айқындық енгізу;

- d) **әділдік:** зардап шеккен тараптардың әділеттілік, хабардар болу және сыйластық қағидаттары негізінде шағым беру процесіне қатысу үшін қажетті ақпарат көздеріне, кеңестерге және сараптамалық білімге ақылға қонымды қол жеткізуін қамтамасыз етуге ұмтылу;
- e) **транспаренттілік:** шағымды қарау процесінің тараптарын оның барысы туралы хабардар ету және оның тиімділігіне сенімді нығайту және қозғалатын жария мүдделерді қамтамасыз ету мақсатында механизмнің тиімділігі туралы жеткілікті ақпарат беру;
- f) **адам құқықтары саласындағы нормаларға сәйкестігі:** қорытынды шешімдер мен құқықтық қорғау құралдарының халықаралық танылған адам құқықтарына сәйкестігін қамтамасыз ету;
- g) **үздіксіз оқыту көзі:** механизмді жетілдіру және болашақ шағымдардың алдын алу және болашақта зиян келтіру үшін қажетті сабақтарды анықтау мақсатында тиісті шараларды талдау;

Операциялық деңгейдегі механизмдер де болуы керек:

- h) **өзара іс-қимыл мен диалогқа негізделген:** осы тетіктер арналған мүдделі тараптар топтарымен олардың қалыптасуы мен жұмыс істеу тиімділігі мәселелері бойынша консультациялар өткізу, сондай-ақ шағымдарды қарау және олар бойынша шешімдер қабылдау тәсілі ретінде диалогқа назар аудару.

Түсініктеме

Шағымдарды қарау механизмі, егер ол тағайындалған адамдар ол туралы білсе, оған сенсе және оны қолдана алса ғана өз мақсатына жауап бере алады. Бұл критерийлер шағымдарды іс жүзінде тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін соттан тыс қарау механизмін құру, қайта қарау немесе бағалау үшін бақылау параметрлерін белгілейді. Нашар әзірленген немесе нашар жұмыс істейтін шағымдарды қарау тетіктері зардап шеккен тараптардың наразылығын күшейтіп, оларға өздерінің дәрменсіздігі мен құрметтемеушілік сезімін тудыруы мүмкін.

Алғашқы жеті критерий кез-келген мемлекеттік және мемлекеттік емес аралық немесе диалогқа негізделген механизмдерге қолданылады. Сегізінші критерий кәсіпорын жұмыс істеуіне ықпал ететін жедел деңгейдегі механизмдерге тән.

Осы құжаттағы "шағымдарды қарау тетігі" термині техникалық-құқықтық мағынада қолданылады. Бұл терминнің өзі белгілі бір механизмге қолданылған кезде әрқашан дұрыс немесе орынды бола бермейді, бірақ барлық жағдайларда тиімділік критерийлері өзгеріссіз қалады. Нақты критерийлерге қатысты түсініктеме келесідей:

- a) механизм тағайындалған мүдделі тараптар, егер олар оны қолдануды шешсе, оған сенуі керек. Шағымды қарау процесінің тараптары оны әділ жүргізуге араласпауын қамтамасыз ету мүдделі тараптардың сенімін нығайтудың маңызды факторларының бірі болып табылады;
- b) қол жеткізуге кедергілер механизм туралы ақпараттың жеткіліксіздігі, тіл, сауаттылықтың төмен деңгейі, шығындар көлемі, орналасқан жері немесе қуғын-сүргінге ұшыраудан қорқу болуы мүмкін;
- c) механизмге деген сенімділікті және оның қажеттілігін қамтамасыз ету үшін ол ұсынатын процедуралар туралы жалпыға қол жетімді ақпарат таратылуы керек. Мүмкіндігінше, әр кезең үшін белгіленген мерзімдерді сақтау керек, ал кейбір жағдайларда икемділік қажет болуы мүмкін;
- d) кәсіпорындар мен тараптар арасында шағымдар немесе даулар болған кезде соңғылары көбінесе ақпаратқа немесе сараптамалық ресурстарға қол жеткізу үшін айтарлықтай аз мүмкіндіктерге ие болады және көбінесе оларды төлеу үшін қаржылық ресурстарға ие болмайды. Мұндай теңсіздік жойылмаған жағдайларда әділ процесті жүргізу және оны қабылдау мүмкіндігі азаяды, сондай-ақ тұрақты шешімдерді іздеу күрделене түседі;
- e) жеке шағымдарды қарау барысы туралы мәселе бойынша тараптармен үнемі ақпарат алмасу процеске деген сенімді сақтау үшін айтарлықтай маңызға ие болуы мүмкін. Статистикалық деректерді, жинақталған тәжірибенің мысалдарын және кейбір жағдайларды қарау туралы егжей-тегжейлі ақпаратты тарату арқылы мүдделі тараптардың көбірек санын хабардар етуде

көрінетін механизмнің тиімділігі мәселелеріндегі транспаренттілік оның заңдылығын растау және оған кең сенімділікті сақтау үшін маңызды болуы мүмкін. Сонымен қатар, қажет болған жағдайда тараптар арасындағы диалогтың құпиялылығын, сондай-ақ оның жекелеген қатысушыларының жеке ақпаратына қатысты мәселелерді қамтамасыз ету қажет;

- f) шағымдар көбінесе адам құқықтары тұрғысынан тұжырымдалмайды және олардың көпшілігінде бастапқыда адам құқықтары мәселелері қарастырылмайды. Осыған қарамастан, қарау қорытындылары адам құқықтары үшін маңызды болған жағдайларда, олардың халықаралық танылған адам құқықтары арнасында қабылдануын қамтамасыз ету қажет;
- g) шағымдардың жиілігін, сипаты мен себептерін үнемі талдау механизмді басқаратын мекемеге болашақта зиянды болдырмау үшін өзгертілуі керек бағдарламаларды, процедураларды немесе тәжірибелерді анықтауға және түзетуге мүмкіндік береді;
- h) шағымдарды жедел деңгейде қарау тетігі жұмысының нәтижелілігін әзірлеу және қамтамасыз ету мәселелері бойынша мүдделі тараптар топтарымен өзара іс-қимыл жасау осы топтардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға, оны осы топтардың практикада пайдалануына және механизмнің табысты жұмысына ортақ мүдделіліктің туындауына ықпал етуі мүмкін.

Кәсіпорын бір мезгілде заңды түрде шағымдардың объектісі бола алмайтындықтан және оларды қарау бойынша біржақты шешім қабылдай алмайтындықтан, бұл тетіктердің негізгі міндеті диалог арқылы келісілген шешімдерге қол жеткізу болуы керек. Егер аралық соттың шешімі қажет болса, мұндай шешім заңды, тәуелсіз аралық механизммен қабылдануы керек.

Photos: © shutterstock.com
Designed and printed by the Publishing Service, United Nations, Geneva —
E.11-46531 — September 2012 — 1,298 — HR/PUB/11/4

